

UN PATRIMONIU ÎNCĂ NEEXPLOLAT: FONDUL SCRIS DE CUVINTE AUTOHTONE

LAURENȚIU NISTORESCU

Cuvinte-cheie: *limba dacă, fond autohton, termeni scriși: etnonime, toponime, antroponime*

Se vor împlini, în curând, 140 de ani de la publicarea articolului revoluționar *Perit-au dacii?*, de către academicianul Bogdan Petriceicu Hasdeu, și 113 ani de când studierea elementelor de substrat ale limbii române au devenit, prin același B.P. Hasdeu, materie de studiu universitar. În pofida acestui deloc neglijabil răstimp și a unei incontestabile rafinări a studiilor asupra substratului lingvistic traco-daco-român, direcția de cercetare trasată de ultimul mare enciclopedist al culturii române – reconstituirea elementelor de substrat prin comparațiile cu idiomurile prelatine ale vecinătății apropiate, în particular cu limba albaneză, altminteri, o direcție productivă și cu un potențial încă neepuizat¹, dar cu incontestabile limite metodologice² - a continuat să fie formula aproape exclusivă a acestui ispititor, dar și plin de riscuri³, demers științific. Se poate

¹O dovadă în acest sens o constituie și recentul volum al lui Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbi române* (Brâncuș 2009).

²Ca orice procedeu reducător, această metodă nu reține decât „cel mai mic numitor comun”, dispunând de mijloace limitate de a valida rezultatul sau de a corecta erorile de paradigmă metodologică.

³Nu este deloc inutil să amintim că Hasdeu însuși s-a confruntat, la data publicării articolului, cu o contestare cvasiunanimă a intelectualității românești din țară și de peste hotarele de atunci, argumentele (deopotrivă științifice și conjuncturale, dintre care n-a lipsit cel al confruntării cultural-politice cu pravoslavismul) inhibând și astăzi abordarea subiectului de către cercuri culturale altminteri întru totul onorabile. Replica dată atunci de Hasdeu – „*Când unul spune că doi cu doi*

obiecta, în bună măsură cu temei, că această stare de fapt se datorează „materiei prime” deficitare: în pofida amplificării aproape exponențiale a cercetărilor, materialul lingvistic de care dispune cercetătorul este foarte limitat. Limitele nu sunt însă atât de restrânse încât să nu permită și alte metodologii de studiu, cea asupra căreia încercăm să atragem atenția fiind **cercetarea fondului scris de cuvinte autohtone**.

Afirmația că există un atare obiect de studiu, un fond scris al limbii geto-dacice⁴, poate părea, încă, o erezie științifică: un secol de cercetări sistematice n-a produs, nici în țară, nici în afara ei, dovada vreunui text⁵ care să fie atribuit limbii de substrat (în scriere proprie sau în oricare alt sistem de scriere), cu atât mai puțin vreo miraculoasă „piatră de la Rosetta”. Cu toate acestea, fondul de termeni scriși de care poate dispune cercetătorul este semnificativ mai ridicat decât bagajul de „o sută și ceva” de cuvinte reconstituite prin comparația dintre daco-română (sau traco-daco-română) și albaneză. Acestea provin din însemnările autorilor antici și documentele oficiale contemporane sau cvasicomtemporane, așa cum ne-au fost ele transmise prin intermediarii medievali, dar și din surse „de primă mână”, parte dintre ele aflate în proximitatea spațiului geografic ocupat de vorbitorii idiomului geto-dac: inscripțiile din orașele Pontului Euxin ori cele create, mai târziu, de și prin administrația romană.

fac trei, iar altul că doi cu doi fac cinci, este criminal cel care crede că doi cu doi fac patru” – trebuie să fie evocată și acum ca îndemn la păstrarea măsurii.

⁴O parte a istoriografiei românești a reluat (în opinia noastră, fără temei – nu se evocă descoperiri relevante și nici argumentații revoluționare) o dezbatere care părea a fi fost tranșată chiar de autorii antici: cea potrivit căreia ar putea exista diferențieri lingvistice semnificative (la nivel de dialect sau chiar limbă) între geți și daci. Până la improbabilă probă a contrariului, vom prezuma că geto-dacii utilizau una și aceeași limbă, cu irelevante diferențe regionale.

⁵Un contraexemplu ar putea fi inscripția de la Ezerovo, localitate situată la limita tradițională dintre spațiul traco-odrys și cel eminentement getic, în imediata apropiere a orașului Odessos/Varna. Textul, scris cu caractere grecești și citit de Detchev „*Rolisteneas Nerenea tiltean esko Arazea domean Tilezupta mie erazilta*” (Detchev 1957), nu este însă ferm atribuibil geților sau tracilor, iar interpretările propuse până acum sunt neconvingătoare.

De-a lungul ultimei generații, s-au consumat mai multe tentative de a inventaria acest fond⁶, aceste demersuri având ca numitor comun, din păcate, o vizibilă inconsecvență a criteriilor, fapt care a contribuit decisiv la gradul aproape cu totul ignorabil de valorificare a unui atare instrument de cercetare⁷. Cel dintâi aspect imputabil acestor demersuri, altminteri salutare, îl constituie nedelimitarea cadrului spațial și temporal al termenilor înregistrați. În opinia noastră, aria geografică avută în vedere trebuie să se suprapună celei pe care s-a extins stăpânirea politică în epoca burebistană⁸, respectiv, întregul teritoriu dintre bazinul Nistrului, cursul Dunării mijlocii și culmile Munților Haemus/Balcani, pe care este explicit atestată locuirea populațiilor geto-dacice. Acest spațiu probează, pentru antichitatea clasică preromană, în afara mișcărilor de convergență politică și militară explicit prezentate de izvoare, o relativ ridicată omogenitate a culturii materiale, o incontestabilă unitate de organizare a sacerdoțiului, apartenența la același model de organizare a spațiului urban/protourban și la același sistem monetar etc., toate acestea reflectându-se cu necesitate probabilist-statistică într-un fond terminologic comun, derivat din substratul pantracic sau pus în circulație ca și construct lingvistic. Este cu totul nejustificată ignorarea terminologiei sud-dunărene (dar nord-balcanice), atâta vreme cât sursele literare și cele arheologice confirmă o consistentă și îndelungată locuire getică (geto-moesică) în acest spațiu, iar

⁶O astfel de realizare o constituie lista publicată de Arition Vraciu, care înregistrează însă sub 120 de asemenea termeni, unii dintre ei – precum Gilpil, Drinca ș.a. – aparținând unei epoci vădit tardeno-dacice (Vraciu 1980, p. 174 – 178 – *Nume proprii daco-getice*). Printre contribuțiile majore se numără și cea a lui Paul Damian, care alocă o mare parte a tezei sale de doctorat din 2002 (*Geto-dacii în configurația demografică a Daciei romane*, <http://www.mnir.ro/publicat/damian/cuprins.html>) terminologiei autohtone.

⁷La începutul acestui deceniu, se putea încă afirma că „*Aproape 1.500 de nume relevante de localități, râuri, munți, indivizi, divinități, triburi sunt cunoscute în aria tracică, față de nici 200 în aria dacică*”. (Price 2001, pg. 120)

⁸Prin sintagma „epoca burebistană”, avem în vedere nu doar intervalul în care s-a a funcționat uniunea politico-militară a tandemului Burebista – Deceneu (cca. 60 – 44 î.Hr., în interpretarea clasică), ci întreaga perioadă a secolelor II – I î.Hr., cuprinzând premisele și consecințele imediate ale „momentului Burebista”.

termenii înșiși, dacă ar fi să ne referim doar la sufixul emblematic *dava*, sugerează convergența cu fondul lingvistic nord-dunărean. Similar, nu găsim justificare pentru ignorarea fondului epigrafic de la Olbia⁹ (și cu atât mai puțin de la Tyras), pus în discuție încă de Vasile Pârvan¹⁰, atâta vreme cât în hinterlandul acestor colonii este explicit atestat neamul tyragetilor, ale cărui conexiuni cu restul masei getice sunt dovedite de numeroase implicări în evenimente comune.

În ceea ce privește aspectul cronologic, dacă limita inferioară se impune de la sine – secolul V î.Hr. fiind cel în care-și fac apariția primele consemnări de o oarecare consistență și acuratețe informațională despre traci nordici¹¹ –, considerăm a fi improprie includerea unor termeni menționați după secolul al III-lea d.Hr. Două sunt argumentele acestei opțiuni. Primul este faptul că, după cucerirea romană a nucleului statului dac și declanșarea unui intens proces de colonizare, influențele limbii dominante (latina), dar și al unui număr dificil de identificat de idiomuri native ale coloniștilor, fac extrem de dificil procesul de selectare a termenilor autohtoni. Cel de-al doilea este faptul că în acest secol (al cărui sfârșit marchează, de altfel, încheierea duratei de funcționare a memoriei colective, de patru-cinci generații), avem atestată ultima mențiune despre existența de sine stătătoare a unei limbi dacice¹², iar procesele care debutează spre sfârșitul acestui veac (în primul rând instalarea în teritoriul de referință a unor consistente populații de altă origine, cu preponderență protogermanice și iranoide) creează un context lingvistic defavorabil circulației idiomului autohton.

⁹Nu ignorăm posibilitatea, adesea evocată, ca o parte însemnată dintre termenii identificați la Olbia să fie sciti sau de altă origine, dar semnalăm că originea getică nu poate fi eliminată aprioric.

¹⁰Pârvan 1926, p. 243-244.

¹¹Semnalăm și existența unor termeni sensibil anteriori “momentului Herodot”, cele mai timpurii, dar și mai discutabile exemple fiind etnonimul *cauconi* și triada de personaje asociată acestuia (*Cheas*, *Euphemos*, *Trezenos*) din Homer, *Iliada*, II.

¹²Ne referim la inscripția de la Brigetio din timpul împăratului Caracalla, care menționează existența unui *interpretex Dacorum* în legiunea I Adiutrix (Russu 1980, p. 44). Nu prezumăm că limba geto-dacică dispăre la scurt timp după această mențiune (ea s-ar mai fi putut menține generații sau chiar două-trei secole după aceea).

Ajustată astfel, lista termenilor de origine autohtonă, consemnați în scris în contemporaneitatea circulației lor, cunoscuți până în prezent, dobândește o extensie care o face operabilă unor analize mai amănunțite. Prezentăm mai jos o versiune, fatalmente incompletă, a acestei liste¹³, cu observația că (la fel ca și lista cuvintelor de substrat reconstituite prin comparația cu limba albaneză), ea comportă o serie de variații, ce pot constitui un subiect distinct de analiză.

a) Etonime: *agathyrși, alpcocensi/albococensi, anarți, apuli, arsieți, biephi/biphi, buridavensi, carpi, caucocni/caucococensi, costoboci, cococensi/gococensi, crobizi, daci/dacoc/dacocai, cococensi, geți, keiasigi/ceiasigisi, moesi, nispeeni, obulensi, oinensi, piarensi, piephigi, potulatensi, predavensi, racatensi, saldensi, siensi, teurisci, trausi, trizi/terzoci, troglodiți, tyrageți*

b) Toponime – localități: *Acidava, Acmonia, Adina, Aedava, Agnaviae, Aizizis, Alburnus, Alincum, Amlaidina, Ammutrium, Ampelum, Angustia, Apo, Apulum, Arcidava, Arcina, Arcobadara/Arcobadava, Argidava, Arutela, Asbolodina, Axiopolis, Bacauca, Bassidina, Beledina, Berbis, Berzobis, Bisdina, Buricodava, Burridava, Burticum, Buteridava, Capidava, Capora, Carsidava, Carsium/Carsum, Cedonia, Certiae/Cersiae, Clepidava, Cumidava/Komidava, Desudava/Dausdava, Deusara, Dierna, Dinogetia, Docidava/Dacidava, Drobeta, Ermerium, Frateria, Gaganae, Gedina, Genucla, Germisara, Gerulata, Giridava, Harpis/Carpis, Hertobalos, Hydata, Iscina, Karsidava/Carsidava, Lederata, Libidina, Malva, Marcodava, Maskobria, Mesembria, Micia, Murideva, Napoca, Netindava, Paladina, Partiscon, Patridava, Pelendava, Perburidava, Petrodava, Pinum, Piroboridava, Pirum, Polonda/Polondava, Porolissum, Potaissa, Potula, Ramidava, Resculum, Residina, Rucconium, Rusidava, Sacidava, Sagadava, Saldis, Samum, Sandava, Sargidava, Sarmizegetusa, Scaedava/Scaidava, Setidava, Singidava, Sornum, Sturum, Sucidava, Tamasidava, Tapae, Tiason, Tirepsum, Trifulon, Troesmis, Tyras, Ulpianum, Urgum, Utidava, Zaldapa, Zargidava, Zeugma, Zikideva, Ziridava, Zisnudeva, Zurobara, Zusidava.*

¹³Lista a fost centralizată în colaborare cu Alexandru Berzovan.

c) Toponime (hidronime și altele): *Almus, Aluta, Ararus, Artanes, Asamus, Atris, Auras, Boutae, Ciabrus, Danubius, Hierasus, Iatrus, Istru, Kogaionon, Leuce, Lyginus, Maris, Naparis, Noes, Oescus, Ordessus, Panysus, Porata/Pyretos, Rhabon, Sargetia, Tapae, Tibiscus/Tibisis, Tyarantus, Utus.*

d) Antroponime: *Ablonacus, Aptasa, Arseuahos, Agilas, Bacis, Bastiza, Beithys, Blaikisa, Braiados, Burebista, Charnabon, Carzeis, Carzoasos, Comosicus, Cotiso/Cotys, Cuzaios, Dablosa, Dadas/Dados, Dadazi, Daidour, Damanais, Dapyx, Dardanos, Dardiolai, Decebal, Deceneu, Decinsada, Dicomes, Diegis, Diengi, Diernaios/Diernais, Dida, Diourdanos, Diourpa, Diourpliz, Ditoulai, Dizes, Dizazelmis, Dotouzi, Dotus, Dourpokis, Dreibaliz, Dromichetes, Duras, Durpaneus/Dyrpanais, Eithazi, Eithias, Geithozi, Gebeleisis/Nebeleisis/Semeleisis, Getomusos, Golas, Halais, Ithiokalos, Kaigisa, Komikiza, Kothelas, Maniagos, Meda, Metagos/Metakos, Moncas, Moskon, Mucunagos, Mugisasos, Naisoulai, Natopor, Neisto, Ompsalacos, Oroles, Ospinmazos, Panesios, Parspanocos, Pasaros, Pedizas, Peldios, Peracos, Petipor, Pidanos, Posis, Pouridour, Purtakes, Rolouzis, Rhemaxos, Rolles, Rubobostes/Rhabobostes, Sadaios, Saganos, Sallios, Saratos, Scartanos, Sciluros, Scorilo, Seuthes, Sirduhandos, Sorozos, Sohubanos, Susos, Susulon, Tanasios, Thiadicen, Thiais, Thiapco, Thiapo/Thiapor, Thiathithi, Thouthoila, Thyamarcos, Tiato, Titila, Uziagos, Usigazos, Vezinas, Zalmodegikos, Zalmoxis, Zalsis, Zures, Zurozis, Zobeistos, Zorsanos, Zoubliza, Zourai, Zoudanos, Zouroblos, Zoutoula, Zyraxes.*

e) Termeni botanici¹⁴: *absintion, amalustam, aniassexe, aprus, arrhoriam, asa, bles, boudalla, calox cardiatos, caropithla, cerceraphron, coadama, cocalida, cotiata, crustane, dacina, dieliam, diodela, dochela/dochlea, dracor, drocila, dun, edera, filofithela, gonoletam, kinouboila, lax, mantiam, mozula, olma, ormia, polpum, priadila/priadela, prodiorna, propedulam, rhatibida, riborasta,*

¹⁴Lucrarea *Materia medica* a medicului grec Dioscorides nu este tradusă integral în limba română, iar lista termenilor de origine geto-dacică are mai multe variante. Am folosit aici versiunea din compilația Popa-Lisseanu 2007, pg. 232 – 237.

salia, scardia, sciare, scithen, seba, sicupnoex, simpeax, stirsozila, touldela, tutastra, zuosten.

f) Termeni cu alte funcții: *Aularchenos, Aulosadenos, bur, comati, dava/deva, kaga, Karabasmos, Keiladenos/Keiladeinos, Manimazus, Outasprios/Vetesprios, pileati, Propulaios, Pyrmeroula, reb, Sorna, tarabostes.*

Câteva precizări se impun, începând cu faptul că lista de mai sus are doar valoare exemplificatorie, ea nefiind – cu cei „numai” 365 de termeni ai săi, oricum mai mult decât dublul oricăreia dintre reconstituirile de metodă hasdeiană – nici exhaustivă (n-ar permite-o stadiul cercetărilor), nici calibrată astfel încât să se constituie într-un instrument de lucru riguros. Pentru a atinge acest deziderat, sunt necesare o serie de operațiuni a căror îndeplinire stă doar la îndemâna unui colectiv de cercetare: înregistrarea, pentru fiecare termen în parte, a datei primei consemnări și a variantelor de redactare ulterioare, operațiune care ar permite, într-o oarecare măsură, jalonarea evoluției în timp (eventual și a diferențelor regionale) a idiomului geto-dacic; determinarea probabilistică a distorsionilor generate de transliterare (în cvasitotalitatea cazurilor, fiind vorba de transpuneri în greacă și latină) ș.a.m.d., nu în ultimul rând, realizarea unui studiu comparativ între acest glosar de termeni și reconstituirile de metodă hasdeiană, frapant fiind faptul că elementele de convergență dintre cele două liste sunt extrem de puține. Există, desigur, câteva circumstanțe care pot explica situația, însă doar parțial – fiind de evocat întâi de toate faptul că, în timp ce „lista Hașdeu” operează aproape exclusiv cu termeni comuni de vocabular, „lista redacțională” aduce în atenție cu prioritate nume proprii.

Această din urmă observație nu este singura surpriză pe care o produce recuperarea fondului scris de cuvinte autohtone, chiar și la nivelul la care am operat aci, de simplă formulare a problemei. Sunt, astfel, de semnalat frecvența situațiilor în care termenii scriși de substrat fac trimitere la cuvinte ale limbii române (atât daco-româna, cât și dialectele traco-române) pe care tradiția filologică îi atribuie unor idiomuri care-și fac apariția mult mai târziu în regiune (cu precădere cele slave), aparența unei diferențe mult mai accentuate față de vocabularul sud-tracic decât se presupunea până acum,

conturarea unor familii de termeni (unele fiind de natură să pună sub semnul întrebării semnificațiile propuse până acum pentru unele toponime sau antroponime), ba chiar și existența unor contacte mai extinse cu diversele dialecte ale limbii grecești, respectiv, mai timpurii cu limba latină, așa cum ne sugerează inserarea, în glosarul de termeni botanici de origine dacică, a prea bine cunoscutului termen *edera*.

Cele de mai sus se doresc a fi, înainte de toate, o pledoarie pentru aprofundarea unei direcții de cercetare abia tatonată până în prezent, din cauza unei prejudecăți în capcana căreia au căzut, deopotrivă, istoriografia și filologia românească: prezumția că lumea geto-dacilor ar fi fost o societate aliterată. Numărul foarte mare de inscripții minore (în special de uz comercial), cu grafie greacă sau latină, descoperite în medii autohtone pe teritoriul de referință, aferent secolelor V î.Hr. – I d. Hr., probează că, cel puțin în parte, elitele autohtone erau familiarizate cu îndeletnicirea scrisului și, dacă n-au avut nevoie să elaboreze un sistem propriu de scriere, nu înseamnă că nu s-au putut exprima în scris, într-un fel sau altul, încă nedetectat. Chiar și fără a lua în considerare această deloc exotică ipoteză, o astfel de investigație – analiza aprofundată a fondului scris de termeni autohtoni – va fi de natură să clarifice mai corect rolul jucat de substrat în formarea limbii române și, implicit, a duratei pe care s-a întins acest fascinant proces de sinteză culturală.

Bibliografie selectivă:

- Brâncuș, Grigore, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Ed. Dacica, București 2009
- Detschev, D., *Die thrakischen Sprachreste*, în *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission, Linguist. Abteilung XV*, Viena 1957, p. 567-582
- Pârvan, Vasile, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Ed. Cultura Națională, București 1926
- Pârvan, Vasile, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Ed. Meridiane, București 1982
- Popa-Lisseanu, Gheorghe, *Dacia în autori clasici*, Ed. Vestala, București 2007
- Price, Glanville, *Encyclopedia of the Languages of Europe*, Ed. Blackwell Ltd. Publishers, Oxford 2001

- Protase, D., *Considerații privind antroponomastica traco-dacic și originea etnică a purtătorilor din inscripțiile Daciei romane*, în „Revista Bistriței”, 8, 1994, p.35-39
- Russu, I.I., *Daco-geții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, Ed. Academiei RSR, București 1980
- Vraciu, Arion, *Limba daco-geților*, Ed. Facla, Timișoara 1980

A PATRIMONY YET UNEXPLORED: THE WRITTEN STOCK OF NATIVE WORDS

Abstract

So far, the number of the Geto-Dacian terms that were mentioned in written by ancient authors or found on the inscriptions of the V BC – I AD centuries has reached 400, which is twice the double of the words reconstructed with the traditional method of the comparison with the Albanian language. A comparative analysis of the results of the two methods reveals certain surprising aspects: • the number of the common words is very small, and the forming word families suggest (through toponymic or anthroponymic contexts) other translations than the ones accepted until now; • there are major differences from the language of the southern Thracians; • the contacts with the widely spoken languages of the ancient times (Greek and Latin) seem to be more extended and long-lasting. The research of the native written stock is just in its beginnings.